

İlk Kadın Romancımız Fatma Aliye'nin Yetiştığı Sosyal ve Kültürel Ortam

PROF. DR. NEVZAT ÖZKAN*

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olarak dünyaya gelen Fatma Aliye, çok yönlü ve kültürlü bir babanın yanında yetişmiş ve çok erken yaşlarda Ahmet Mithat Efendi'nin desteğiyle edebiyat hayatına girmiştir. İlk önemli kadın yazarımız olarak geniş bir şöhrete ulaşmış, düşünceleri ve eserleri ile Osmanlı toplum hayatına çok önemli katkılarda bulunmuş ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde pek çok yeniliğe öncülük etmiştir. Bu sebeple onun yetişme şartları, son dönemdeki sosyal hayatımızdaki değişme ve gelişmelerle çok yakından ilgilidir.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Mithat Efendi, eğitim, kültür ve edebiyat

Abstract

THE SOCIAL AND CULTURAL ENVIRONMENT IN WHICH THE FIRST TURKISH FEMALE NOVELIST FATMA ALİYE LIVED

Fatma Aliye, who was born as the daughter of Ahmed Cevdet Pasha in the second half of the 19th century, was raised by a versatile and well-informed father and had entered the literary world with the support of Ahmet Mithat Efendi at a very early age. She reached a wide reputation as a first Turkish female writer and made important contributions to the Ottoman social life with her thoughts and works. She pioneered many innovations during the transition from the empire to the republic. Therefore, her growing conditions are very closely related to the changes and developments in our social life in the recent period.

Keywords: Ahmed Cevdet Pasha, Ahmed Mithat Efendi, education, culture and literature.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin eğitim, kültür ve devlet hayatı başta olmak üzere her alanda modernleşme dönemine girdiği 19. yüzyılın ikinci yarısında, 1862 yılında dünyaya gelen Fatma Aliye Hanım, dönemin önde gelen bilim ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır.

* Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nevzat100@gmail.com

Muhadarat adlı eseriyle ilk kadın roman yazarı, *George Ohnet*'den çevirdiği *Volonté (Meram)* ile Fransız edebiyatından tercüme yapan ilk kadın çevirmen, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* ve *Tedkik-i Ecsam* (Aşa 1995: 262) adlı çalışmalarıyla Ddoğu ve batı düşünce dünyasını tanıyan ilk kadın düşünür, romanlarında anlattığı aile dramları ve *Taadiüd-i Zevcata Zeyl, Nisvân-ı İslam* gibi eserleriyle ilk muhafazakâr kadın hakları savunucu sıfatlarını kazanan Fatma Aliye'yi, başta içinde yaşadığı devir, babası Ahmet Cevdet Paşa ve manevi babası Ahmet Mithat Efendi yetiştirmiş ve şekillendirmiştir

Hayatı ve çalışmaları hakkında biri doktora (Aşa 1993), biri yüksek lisans tezi (Canbaz 2005) olmak üzere iki akademik çalışma yapılan, birkaç ayrı monografiye (Kızıltan 1993; Ahmet Mithat Efendi 1994) konu olan, evrakının bir bölümü bir katalogda yayımlanan (Kızıltan-Gençtürk 1993) ve son olarak da hakkında bir roman (Karabıyık Barbarosoğlu 2007) yazılan Fatma Aliye, yaptıkları ve yaşadıklarıyla yakın tarihimizdeki siyasi, sosyal ve kültürel dönüşümleri yansıtan bir kadın yazar olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Ayrıca Tanzimat döneminin aydın kadın tipine bir örnek olarak kabul edildiği de ifade edilmektedir. (Ortaylı 2005: 231)

Fatma Aliye, içinde bulunduğu dönemin sosyal hayatı ve yenilikleri kadar savaş ve felaketleriyle de ilgilenmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*'te yazdığı makalelerle Türk-Yunan Savaşı'nda yaralananlara çok miktarda yardım malzemesi sağlamakla kalmamış, ilk kadın derneği olan Cemiyet-i İmdadiye (1908) adlı yardım derneğini de kurmuştur.

Ülkemizi ilgilendiren konularda Batı'daki, özellikle Fransa'daki gelişmeleri izlemiş, Emile Julyar adlı bir Fransız yazarının *Doğu ve Batı Kadınları* adlı kitabını Fransız gazetelerine yazdığı bir mektupla eleştirmiş ve bu tavrı ile Paris'te büyük yankı uyandırmıştır. Aynı tarihlerde İstanbul'a gelen ünlü Fransız yazarı Claude Farrere, Fatma Aliye'yi ziyaret etmiş ve bu davranışından dolayı kendisini kutlamıştır (Kızıltan 1993: 294).

Fatma Aliye'nin bazı eserleri Fransızca, İngilizce gibi Batı dillerine ve Arapçaya çevrilmiş ve kendisine Fransa, Amerika gibi ülkelere davette bulunmuş ve ödül verilmiştir. Ancak 1924 yılından itibaren yazı hayatından bütünüyle çekilerek iç dünyasına ve aile sorunlarına dalmıştır. Hatta onun bu sessizliğini öldüğüne yoranlar da olmuştur.

Onun bu tavrını babası Ahmet Cevdet Paşa'ya karşı takınılan olumsuz tavra, Mithat Paşa'yı eleştirmesine, Şair Nigar Hanım, Halide Edip gibi kadın şair ve yazarların onu unutturacak derecede güçlü eserler vermesine, hatta küçük kızı Zübeyde İsmet'in ailesinden koparak Katolik Hıristiyan olmasına bağlayanlar olmuştur (Canbaz 2005: 16; Karabıyık Barbarosoğlu 2007).

Hayatı böylesine iniş çıkışlarla dolu olan Fatma Aliye, hem yaşadıkları ve yazdıklarıyla hem de geçirdiği dönüşümlerle yakın tarihimizin pek çok önemli cephesini yansıtmaktadır.

Fatma Aliye'nin Yetiştirdiği Dönem

Fatma Aliye'nin iyi bir eğitim görmesi, kadın olarak sosyal hayatta önemli roller üstlenebilmesi, sahip olduğu yeni ve ileri fikirler; ailesi kadar, içinde yetiştiği dönemle de yakından ilgilidir.

Dünyaya geldiği yıllarda Osmanlı eğitim sisteminde sıbyan mekteplerinde kızlarla erkekler birlikte okuyordu. İlk kız rüştiyesinin açıldığı 1858 yılına kadar kızların sıbyan mektebinden sonra okuması mümkün değildi. 1869'da kız rüştiyelerine kadın öğretmen yetiştirmek için Darü'l-muallimat ve Kız Sanayi Mektebi açıldı. 1873'te Darü'l-muallimat ilk mezunlarını verince ilk kadın öğretmenler kız rüştiyelerinde göreve başladı (Ergin 1977: 457-458). Bu ilk kadın öğretmenlerden biri de Ahmet Cevdet Paşa'nın ikinci kızı ve Fatma Aliye'nin kız kardeşi Emine Semiye Hanım'dır.

Tanzimat döneminde, kadınlarla ilgili gelişmeler sadece eğitimle sınırlı kalmamış, kadına yönelik bakış açısı da değişmiştir. Özellikle şehirli nüfus arasında başlık, kalın gibi eski gelenekler ve erkeklerin çok eşle evlenmesi âdeti gerilemiş ve artık hoş karşılanmamaya başlanmıştır (Ortaylı 2005: 247).

Fatma Aliye'nin ilk çalışmalarına ve ilk tercümesine 'bir kadın' imzasını atması ve kendini saklama ihtiyacı ise sadece Osmanlı toplum hayatında değil, Avrupa ülkelerinde de yazar olarak kadınlara alışılmamasından kaynaklanmaktadır. Mesela İngiltere'de aynı dönemde bazı kadın yazarlar ya George Eliot gibi erkek ismi almakta ya da Jane Austen'ın yaptığı gibi Curror Bell gibi cinsiyeti belli olmayan isimlerle yazmaktadır. Bu yüzden Fatma Aliye Hanım'ın tavrı hiç şaşırıcı değildir. Üstelik adı belirtilmemekle birlikte o eseri yazanın bir kadın olduğu da gizlenmemiştir (Esen 2000: 119).

Tanzimat döneminde başlayan kültürel açılımla ortaya çıkan yeni aydın grubunun üyeleri arasında Fatma Aliye ve kız kardeşi Emine Semiye'den başka bazı üst sınıftan kadınlar da yer bulmaya başlamıştır. Bunlardan biri olan Macar Osman Paşa'nın kızı Şair Nigâr Hanım hem sosyal hem de kültürel etkinliklerde önemli roller üstlenmiştir (Ortaylı, 2005: 246). Bu tür kadınlar, sadece şair, bilgili, ilginç kadınlar olarak değil; sosyal reformcular olarak ortaya çıkmışlardır. Fatma Aliye Hanım, bütün aktifliğine rağmen muhafazakâr düşünceler taşıdığı halde, kız kardeşi Emine Semiye Hanım daha radikal bir insan olarak siyasete ve sosyalizme sempatiyle yaklaşmıştır (Ortaylı 2004: 47-48).

Fatma Aliye'nin Yetiştığı Aile Ortamı ve Aldığı Eğitim

Dönemine göre çok kültürlü bir ailede dünyaya gelmesine rağmen Fatma Aliye, Ahmet Mithat Efendi'ye yazdığı bir mektupta; "Bizim doğup büyüdüğümüz âlemdе çocuklar babalarının, annelerinin yanlarında, kucaklarında büyümezlerdi ki baba ve annelerinden yeterince bilgi ve eğitim alabilsinler." (A. M. Efendi 1994: 16) diyerek serzenişte bulunmaktadır.

Bu serzenişe rağmen Ahmet Cevdet Paşa eşine ve çocuklarına çok düşkündür. Evinin dışında olduğu sürece her hafta eşi Adviye Hanım'a mektup yazmış ve mektubuna cevap alamayınca evine telgraf çekerek eşine "hiç olmazsa haftada bir küçük pusula yazıp göndermelisiniz efendim." diye ricada bulunmuştur (Kütükoğlu 1986: 199-200).

Ahmet Cevdet Paşa'nın konağında sadece kendi çocukları için değil konakta bulunanların çocukları ile hizmetkâr ve cariyelerin de eğitimiyle meşgul olan bir hoca bulunmaktadır. Paşa, hem büyük hem de erkek evladı olan Ali Sedat'ın tahsiline daha çok önem vermiştir. Fakat çok akıllı, zeki ve kabiliyetli bir çocuk olan Fatma Aliye'nin tahsili konusunda da, zamanının kız çocuklarına pek de gösterilmeyen bir dikkat ve titizlik göstermiştir (Kütükoğlu 1986: 203-204).

Fatma Aliye'nin dört yaş küçük kız kardeşi Emine Semiye de, bu eğitim ve ilgiden nasibini almıştır. O da Fatma Aliye gibi, edebiyatla uğraşmış; şiirler, makaleler, romanlar, hikâyeler ve bilimsel eserler yazmış, sosyal cemiyetlerde çalışmış, öğretmenlik ve hemşirelik yapmış, İttihat ve Terakki'ye katılmış, iki defa evlenmiş ve dört yıl Paris'te, iki yıl İsviçre'de yaşamıştır (Toros 1992: 212-213; Esen 2000: 116).

Genç denilebilecek bir yaşta ölen Ali Sedat ise, bir mantık kitabı ve kısa süreli bir iki gazete yayımlamış, ancak edebiyat ve kültür hayatında kız kardeşleri kadar başarılı olamamıştır. Memuriyet görevlerinde ise Şûrâ-yı Devlet üyeliğine kadar yükselmiş olmasına rağmen kendinden bekleneni tam olarak verememiştir (Toros 1992: 208).

Fatma Aliye çocukluk döneminde, zamanının çoğunu, eğitimiyle uğraşmak üzere konakta bulunan lalasıyla değil de daha kültürlü bulduğu babasına kahve yapmakla görevli Süleyman Ağa ile geçirmiştir. Hatıralarında ondan hayata dair ilk bilgileri aldığını ifade etmektedir. Fatma Aliye'nin çocukluk dönemine ait bir diğer dostu da Halep'te tanıdığı Mösyö Eskin adlı İngiliz konsolosudur.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Halep'teki görevi sırasında evin büyük ve erkek çocuğu olan Ali Sedat için tutulan öğretmenlerin verdiği dersleri izleyen ve ağabeyinin okuduğu kitaplarla oynamaya başlayan Fatma Aliye, önce harfleri tanımış, beş yaşını doldurduğunda da okumayı sökmüştür.

Ahmet Cevdet Paşa'nın İstanbul'a dönmesinin ardından çocuklarına ders vermek için evine gelen Lofçalı Hacı İbrahim Şevki Efendi, Fatma Aliye'yi de fiilen bu derslere katmaya

karar vermiş ancak kısa bir iki testten sonra onun okumayı söktüğünü anlamış ve toplama, çıkarma gibi temel matematik bilgilerini vermeye başlamıştır.

Anne ve babası Fatma Aliye'nin hareketli metinleri rahatça okuduğunu görünce, onu *Kur'an* okumaya sevk etmiş, Kur'an'ı baştan sona okumasının ardından *Mevlit*, *Mızraklı İlmihal* gibi dinî eserleri okumaya teşvik etmiştir. Fatma Aliye, yedi yaşına girince, *Battal Gazi*, *Bin Bir Gece Masalları*, *Muhayyelat-ı Aziz Efendi* gibi eserleri rahatça okumuştur.

Yazıya ise Talik ile başlamış, Rika ile devam etmiştir. Fatma Aliye'nin okuma merakını fark eden bir aile dostu, ona imla dersi vermiş ve Fransızca sayı saymayı öğreterek bu dil ile tanışmasını sağlamıştır. Babasının sıbyan mektepleri için kaleme aldığı *Kavâ'id-i Türkî* adlı eserini bir iki okuyuşta ezberleyerek ilk okuma eğitimini tamamlamıştır (A. M. Efendi 1994: 17-29).

Döneminin tanınmış bilginlerinden olan ve Ahmet Cevdet Paşa'nın diğer çocuklarına da ders veren Hoca Mustafa Efendi, Fatma Aliye'ye üç yıl boyunca öğretmenlik yaparak Türkçe dilbilgisi, coğrafya, tarih, astronomi dersleri vermiş, *Dürr-i Yektâ* okutmuştur. Verdiği bilgilerin yanında görüş ve düşünceleriyle de Fatma Aliye'yi pek çok bakımdan etkilemiştir (A. M. Efendi 1994: 32-33). Bu dönemde Fatma Aliye'nin bir tek merakı vardır: okumak! Yaşıtları gibi ne oyunla ne de müzikle ilgilenmektedir.

Gördüğü her şeyi merak eden ve bitip tükenmez bir öğrenme isteği ile dolu olan Fatma Aliye, sadece edebiyatla sınırlı kalmamış, ağabeyi Ali Sedat için yapılmış olan kimya laboratuvarı ve onun için temin edilen kimya kitaplarından faydalanarak bu konuda da bilgi edinmeye çalışmıştır (A. M. Efendi 1994: 68-69).

Okuma merakını yazı yazma ilgisi izlemiş ve daha on yaşındayken ilk yazılarını kaleme almıştır.

Gittikçe artan ve çeşitlenen ilgi ve merakı onu Avrupa ve İslam dünyasının dayandığı temeller hakkında bilgi edinmeye yöneltmiş, belki sırf bu sebepten on yaşına girince Fransızca öğrenmeye karar vermiştir. Ancak annesi onun bu düşüncesine karşı çıkmıştır. Saklı gizli olarak aileden birine Fransızca alfabe getiren Fatma Aliye, evlerinde misafir olan Darü'l-muallimat öğretmenlerinden Refika Hanım'dan ilk Fransızca bilgilerini almıştır. Bir tesadüfle Fatma Aliye'nin Fransızcaya ilgisini öğrenen Cevdet Paşa, kızına Fransızca dersi de verilmesini söylemiş ve Fatma Aliye dönemin çok yönlü bilim adamlarından İlyas Matar Efendi'den on yaşından on üç yaşına kadar üç yıl boyunca Fransızca dersleri almıştır. (A. M. Efendi 1994: 37-42) İlyas Matar Efendi, sadece Fransızcayla sınırlı

Ahmet Mithat Efendi

kalmamış, Fatma Aliye'ye Arapça gazetelerden bazı çeviriler de yaptırmıştır (A. M. Efendi 1994: 43).

Babasının Yanya'ya tayin olması ve ailenin buraya göçmesi üzerine bir süre eğitimi kesintiye uğrayan Fatma Aliye, bu boşluğu doldurmak için ihtida etmiş bir Fransız olan Faber veya sonraki adıyla Hakkı Efendi'nin kızı Alfa ile çalışmaya başlamış, ondan sadece Fransızca değil, tarih, edebiyat ve Avrupa kültürü ile ilgili dersler de almıştır.

13-14 yaşlarını bulunca, haremde yaşamaya başlayan Fatma Aliye, buradaki kadınların günlük konularla ilgili sohbetleri yerine, selamlıktaki kültürlü insanların sohbetlerine katılmayı tercih etmiş, geri kalan zamanını odasında Fransızca ve Türkçe kitaplar okuyarak geçirmiş, felsefeye de bu yaşlarda merak sarmıştır (A. M. Efendi 1994: 58-60).

15-16 yaşlarına giren Fatma Aliye, artık zevk için okumak yerine araştırmak ve öğrenmek için okumaya başlamıştır. Okuduğu romanların büyük bir bölümü onu, işlediği konular ve kadınları ele alış biçimi açısından tatmin etmemiş, özellikle Fransız edebiyatına, ele aldığı tarihî olaylar ve felsefî konular açısından ilgi göstermiştir.

Fransızcaya duyduğu ilgi, 1879'da Ahmet Cevdet Paşa'nın Suriye valiliğine atanması üzerine ailece Şam'a gitmek için çıktıkları gemi yolculuğunda Fatma Aliye'nin ve ailesinin çok işine yarar. Gemide bulunan ecnebilerle Fransızca konuşan Fatma Aliye'nin diksiyonunun düzgünlüğüne bakan yabancılar, onun bu dili Paris'te öğrendiğini düşünür (A. M. Efendi 1994: 70-71).

Fatma Aliye, gördüğü bu ilgi sayesinde belki çok daha iyi bir eğitim ve öğretim ortamına kavuşacağını düşünürken, 1880 yılında tam 17 yaşında babasının uygun gördüğü padişahın kolağası Faik Bey ile evlenir.

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye'nin bu evliliğe razı olmasında Faik Bey'in eğitilmiş biri olmasının ve Fransızca bilmesinin de payı olduğunu öne sürmektedir. Ancak Faik Bey, kadınların roman okumasının onların ahlakını kötü etkilediğini düşündüğünden eşine roman okumayı yasaklar. Okulda öğrendiği Fransızca ise Fatma Aliye ile bu dili konuşacak seviyede değildir. Böylece Fatma Aliye, evliliğini izleyen birkaç yılda bütün eğitim faaliyetlerinden uzaklaşmak zorunda kalır. Türkçe basın yayını izlemekten öteye geçemez ve gizlice roman okumaya çalışır.

Fransızcasını unutmamak için de Eugeni Sue'nin *Sept Pechés Capitaux* adlı eserinin "Gurur" bölümünü Türkçeye tercüme eder. Bir fırsat çıkınca bu çalışmasını bastırmak ister. Ancak değişik sebeplerle bu mümkün olmaz (A. M. Efendi 1994: 74-77).

Evliliğinin yedinci yılında eşi Konya'ya tayin olup kendisi İstanbul'da kalan Fatma Aliye, eskiden olduğu gibi öğrenimine ve araştırmalarına devam etmeyi planlar. Fakat bu sefer de hastalık yakasını bırakmaz.

Fatma Aliye'nin beklediği fırsat, eşinin Konya dönüşünde sergilediği hoşgörülü tavırla doğar ve Faik Paşa'nın da onayıyla George Ohnet'nin *Volonté* (Meram) adlı romanını tercümeyle başlar (A. M. Efendi 1994: 78-82). Faik Paşa, bu tercümenin olumlu yankılarını görünce eşinin çalışmalarına ve yaptığı işe saygısı artar ve ömrünün sonuna kadar bütün edebî çalışmalarına destek verir (A. M. Efendi 1994: 96).

Ağabeyi Ali Sedat ise, kardeşinin yazarlığını hiçbir zaman kabullenemez (Esen 2000: 115).

Ahmet Cevdet Paşa ve Fatma Aliye

İkisi kız, biri erkek üç çocuğu bulunan Ahmet Cevdet Paşa'nın ailesine çok düşkün olduğu bilinmektedir. (Kütükoğlu 1986) Sadece kendi çocuklarının eğitimiyle değil, her hangi bir şekilde ilgi alanına giren bütün çocukların eğitimiyle yakından ilgilenmiş, hatta eğitimi Türk toplum hayatının en önemli davası olarak görmüştür. Fakat özellikle büyük çocuğu Ali Sedat'ın iyi yetişmesi ve büyük bir bilim, kültür ve devlet adamı olması onun en büyük hayalidir. 1876'da mantık konusunda yazdığı esere *Mi'yâr-ı Sedâd*, 1877 yılında tartışma kuralları hakkında bilgi verdiği esere ise *Âdâb-ı Sedâd* adını vermesi (Özkan 2000: 12) bile oğluna duyduğu çok özel sevginin bir ifadesidir.

Oğlundan beklediklerini bulamayan Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı modernleşmesinin iki öncü aydın kadınının, Fatma Aliye ve Emine Semiyye hanımların babası olmakla yetinmek zorunda kalmıştır. Kızlarının her ikisinin de iyi yetişmesine dikkat etmiş, onların edebiyat ve tarihle ilgilenmelerinden gurur duymuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızlarının aldığı bu özel eğitim aslında Osmanlı geleneğinde rastlanmayan bir durum değildir. 15. yüzyıldan beri bilgileriyle ve şairlikleriyle göze çarpan yüksek tabaka kadınları daha çok ulema efendilerin kızlarıdır (Ortaylı 2005: 231).

Ahmet Cevdet Paşa, Fatma Aliye henüz altı yaşlarında iken bir gün annesinin bir kitap ile beraber kızının kolundan tutup "Aliye bu harekeli kitapları okuyabiliyor." diye yanına getirmesiyle beraber onun okuma merakından haberdar olur. (A. M. Efendi 1994: 24-25) Daha sonraları da, işlerinin çokluğuna rağmen kızı Fatma Aliye'ye Arapça ve Farsçayı bizzat öğretir (Toros 1992: 208). Kızının Fransızca öğrenme merakını anlayınca da bu isteğini gerçekleştirmesi için her türlü desteği verir ve gerekli imkânları sağlar. Ancak başlangıçta, bütün yeteneklerine ve öğrenme merakına rağmen Fatma Aliye'den fazla bir beklentisi yoktur (Esen 2000: 115).

Ahmet Cevdet Paşa

Fatma Aliye'nin, George Ohnet'nin *Volonté (Meram)* adlı romanını çevirdiğini öğrenip müsveddeleri gözden geçirince Ahmet Cevdet Paşa, kızının yazdıklarını çok beğenir ve onu yazarlık konusunda desteklemeye karar verir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan yazılarını okuyunca da onunla daha yakından ilgilenmeye başlar.

Adliye Nazırlığı görevinden ayrıldıktan sonra Fatma Aliye ile daha çok zaman geçiren ve onun kapasitesinin farkına varan Ahmet Cevdet Paşa, bu konu ile ilgili olarak Ahmet Mithat Efendi'ye "Şu kızın haline şaşıyorum. Okuduğu ve öğrendiği şeyler oldukça sınırlı olduğu halde zihnini o kadar yüksek ve zor konular üzerine işletiyor ki bu hâl insana âdeta bir ürküntü veriyor. Erkek olsaydı, düzenli bir öğrenim görseydi, gerçekten büyük bir dâhi olabilirdi." der. Bu suretle kızının yeteneklerini keşfettikten sonra Ahmet Cevdet Paşa, Fatma Aliye ile düzenli bir şekilde ders yapmaya başlar.

Baba-kız, önce mantık ve belâgat ilmi üzerinde konuşurlar, ardından *Mesnevi* okurlar, *kaside-i ber'e* dersleri yaparlar, İbni Haldun'un *Mukaddime*'sinin tercümesi üzerinde bilgi alış verişinde bulunurlar, *Ebulfeda* ve *İbni Helekân*'dan bazı bölümleri yorumlarlar, bunlarla da yetinmeyip Aristo ve Eflatun ile İbn-i Rüşd ve İmam Gazali'nin felsefelerini karşılaştırırlar, hatta Descart, Spinoza, Darwin ve Auguste Comte gibi Avrupa filozoflarına kadar açılırlar. Bu ilginç konuşmalar sırasında Farsça ve Arapça şiirler incelerler ve bazılarını Türkçeye tercüme ederler. Bazen de *Fıkh-ı Şerif*'in felsefesi üzerine uzun uzadıya araştırmalar yapıp bunlar üzerinde fikir yürütürler.

Ahmet Mithat Efendi, sabah kahvaltısı ile başlayıp yatma zamanına kadar neredeyse aralıksız olarak devam eden bu derslerin Fatma Aliye tarafından *Dürûs-u Aliye* (Aliye'nin Dersleri) adı altında kaleme alındığını ifade etmektedir. (A. M. Efendi, 1994: 78-90)

Bursalı Mehmet Tahir de Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerini sayarken *Mecmu'a-i Aliye – Aliye'nin Dersleri* adlı bir eserinin de olduğunu ifade etmekte ve bu eser hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kerîme-i Fâzılası Fatma Aliye Hanımefendi'ye tedris ettiği mecâmî-i ilmiyedir (bütün ilimler) ki hikmet, felsefe, ilm-i ruh (psikoloji), ulûm-i akliye (mantık), ulûm-i âliye aksamını mübeyyin (yüksek ilimlerin hepsini içine almış) olup hanım-ı müşarünileyhanın kütüphane-i hususîlerinde mütalaa-güzârem olunmuştur (adı geçen hanımın özel kütüphanesinde gördüm)." (Bursalı Mehmet Tahir 2000: 131)

Tezâkir-i Cevdet hakkında bilgi verirken de eserin üç kısım olduğunu belirttikten sonra, "üçüncü kısmı da kerîmeleri Fatma Aliye Hanımefendi'ye olan tedrisatı câmi'dir." demektedir. Bu açıklamayı değerlendiren Ali Ölmezoğlu (1988: 120) "Bursalı Tahir, Mârûzât'ı ve kızına verdiği müteaddit dersleri toplayan mecmuaları yanlış olarak Tezâkir-i Cevdet adı altında zikretmektedir." diyerek bu bilginin yanlış olduğunu belirtir. Halaçoğlu ve Aydın (1993: 122) ise Ali Ölmezoğlu'nu kaynak göstererek Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'a okuttuğu felsefe, hikmet, ilm-i ruh, matematik, geometri, astronomi ve

çeşitli İslamî ilimlere dair bilgileri topladığı *Mecmûa-i Aliye* adlı bir eserinin olduğunu ve tek nüshasının İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunduğunu söylemektedir. Ancak hem adı geçen kütüphanenin hem de Süleymaniye Kütüphanesi'nin kataloglarında böyle bir eserle ilgili bir kayda rastlanmamıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Fatma Aliye ile yaptığı ve muhtemelen yazılı hale getirilen dersler dışında baba-kızın özel mektuplaşmalarında da sürekli edebî konular ve Fatma Aliye'nin yazdığı eserler hakkında bilgi alışverişi yaptıkları anlaşılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa bu mektuplarda Fatma Aliye'ye *Nur-u dide-i ibtihacım ve iftiharım Aliyem*, (Gururumun ve sevincimin göz nuru Aliye'm) diye hitap etmekte Fatma Aliye de babasına *Velinimetim efendim!* diye mukabelede bulunmaktadır (A. M. Efendi 1994: 90-94).

Fatma Aliye, *Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserinin önsözünde babasının kendisine verdiği eğitimle ilgili olarak şunları söylemektedir: "Ben âcizenin eğitim ve öğretimine büyük gayret ve mesai sarf etmiş olan merhum babam Ahmet Cevdet Paşa'nın, bana öğretmek için üzerine aldığı derslerden biri de, tarih dersleriydi."

Ardından, babasının hem öğrencisi hem de sırdaşı olduğundan söz etmekte ve dersler sırasında söylediği "İyi belle! Hıfz et! Benim yayımlayamadıklarımı belki bir gün sen neşredebilirsin!" sözlerini vasiyet addettiğini ve bu eseri böylece yayımlamaya karar verdiğini ifade etmektedir (Fatma Aliye 1994: 21-22).

Çok idealist bir insan olan Ahmet Cevdet Paşa, çalışkanlığı ve üretkenliği ile bilhassa kızlarına örnek olmuştur. Ayrıca fikirleriyle de onları etkilemiştir. Mübeccel Kızıltan, Fatma Aliye'nin *Nisvân-ı İslâm* adlı eserinde İslam hukukuna vâkıf bir görünüm arz etmesini babası ile *Mecelle* üzerinde çalışmasına bağlamaktadır (Kızıltan 1993: 294).

Ahmet Cevdet Paşa'nın eşine yazdığı mektuplarda defalarca vurguladığı çok eşli evliliğe karşı olma düşüncesi de (Kütükoğlu 1986: 199-221) Fatma Aliye'nin *Teaddüd-i Zevcad'a Zeyl* adlı eserinde ortaya koyduğu düşüncelere ilham vermiş olmalıdır.

Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye

Fatma Aliye, çok küçük yaşlarında Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini okumaya başlar. İlk okuduğu eseri *Letaif-i Rivayat*'tır. Ardından *Kırk Ambar*'la tanışır. Ahmet Mithat Efendi'nin kullandığı sade dil ve okurunu aydınlatma düşüncesiyle verdiği bilgiler Fatma Aliye'nin ilgisini çeker (A. M. Efendi 1994: 44-45, 65-67). Bir süre sonra bir yazar ve insan olarak onu merak etmeye başlar ve ona mektup yoluyla ulaşmaya çalışır.

Ahmet Mithat Efendi, bu çocuk yaştaki hayranının mektuplarını cevapsız bırakmaz. Hatta okumaya ve öğrenmeye duyduğu ilgi ve merakı takdirle karşılar. Böyle başlayan bu dostluk Ahmet Mithat Efendi'nin, Fatma Aliye'yi manevi kızı kabul etmesine kadar uzanır.

Ahmet Mithat Efendi, yaşadığı dönemin en önemli romancısı ve gazetecisi olarak Fatma Aliye için biyografik bir eser hazırlar ve “sana seni armağan ediyorum” diyerek çocukluk yıllarından 30 yaşına kadar olan hayatını *Fatma Aliye Hanım yahud bir Muharrire-i Osmâniyye'nin Neş'eti* (İstanbul 1311/1893) adlı eserinde anlatır.

Tercüman-ı Hakikat'in sayfalarını ona açar. Hatta *Hanımlara Mahsus Gazete* adlı bölümü neredeyse ona hasreder. *Volonté* (Meram) tercümesine tanıtma yazar. Bunlarla da yetinmez ve Fatma Aliye ile ortak bir roman kaleme alır.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Hayal ve Hakikat* adlı eseri Fatma Aliye ile birlikte yazması, Fatma Aliye'ye destek sağlamak amacından kaynaklanabileceği gibi, edebiyatta yeniliklere öncülük etmeyi sevmesinden ve bu yolla bir yeniliğe daha imza atmak istemesinden de kaynaklanabilir. Zaten aşk ve kadın konusunda Fatma Aliye ile Ahmet Mithat Efendi arasında önemli yaklaşım farkları dikkati çeker. Sözelimi Fatma Aliye yıldırım aşkına inanırken Ahmet Mithat böyle bir durumu insan fıtratına aykırı bulur. Fatma Aliye kadın kahramanını pasif bir tip olarak şekillendirdiği halde Ahmet Mithat, aşk ilişkisinde kadının pasif kalmasına karşı çıkar. Fatma Aliye, kendine ait bölümü daha şairane bir üslupla kaleme alırken Ahmet Mithat her zaman olduğu gibi öğreticilikten ve öğüt vermekten vazgeçmez (Çeri 2003: 279-282).

Fatma Aliye'nin kendi adıyla yazdığı ilk romanı *Muhâdrât*'ın ön sözünü de kaleme alan Ahmet Mithat Efendi, “Osmanlı toplumunda erkeklerden daha iyi Fransızca bilen ve yine onlardan daha iyi Türkçe eser verebilecek kadınlar hiç de az değildir.” (Fatma Aliye 1326: 4-5) diyerek Fatma Aliye'yi yazar ve mütercim olarak erkek yazarlardan daha başarılı bulunduğunu ve onun şahsında Osmanlı toplumu için yeni bir kadın modeli ortaya çıktığını açıkça ifade eder.

Fatma Aliye'nin, bazı konularda Ahmet Mithat Efendi'den farklı hassasiyetler taşımasına rağmen, edebiyata bakış ve dil kullanımı açısından onu örnek aldığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle Fatma Aliye, eserlerinde Ahmet Mithat Efendi'nin dil ve edebiyat anlayışını taklit eder. Ahmet Mithat Efendi gibi o da sade bir dille, kadınlar başta olmak üzere, toplumun tümüne öğretici ve ibret verici hayat dersleri vermeye çalışır.

Bu edebî yakınlık o kadar belirgindir ki, Fatma Aliye'nin ilk yazıları yayımlanmaya başlayınca üslup bakımından Ahmet Mithat Efendi'yi andırdığı için bunların Ahmet Mithat Efendi'ye ait olduğu sanılır (Toros 1992: 208).

Bu düşüncenin ardında, bir az da olsa, bir kadının bu tür yazıları yazamayacağı düşüncesi de yatmaktadır. Özellikle ‘bir kadın’ imzasıyla çıkan *Meram* çevirisinin kardeşi Ali Sedat veya babası Ahmet Cevdet Paşa tarafından yapıldığı dedikoduları da yayılır (Esen 2000: 117).

Fatma Aliye, hem *Hanımlara Mahsus Gazete'* de hem de başka kadın dergilerinde kadın sorunları hakkında yazdığı yazılarda gelenekçi bir çizgi izler. Bu yazılarında Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu fikirlerin kadınlar arasındaki sözcüsü gibidir. İnsan olarak kadınlarla erkeklerin eşit olduğunu ve geçmişin içe kapanık ve ezilmiş kadınlarının ancak eğitim yoluyla sosyal hayata katılabileceğini savunur. İslâm'da kadının durumu, aynı Ahmet Mithat'ın inandığı çizgide, olumlu olarak ele alınır ve gelenekler savunulur (Zihnioğlu 1999: 337-342).

Ahmet Mithat Efendi'den düşünce ve anlayış olarak çok fazla etkilenmesi; "Ortada sanki iki Fatma Aliye vardır: "Biri Ahmet Mithat'ın kurguladığı kadın, diğeri ise Fatma Aliye'nin kendisi." (Esen 2000: 118) değerlendirmelerine yol açmıştır.

Bu değerlendirmeler daha da ileri giderek; Fatma Aliye'nin edebiyat dünyasındaki yerini, babası, ağabeyi ve kocasını aşarak Ahmet Mithat Efendi ile ilişki kurmasına bağlamaya, hatta başta aile yakınları olmak üzere yazarlığını Ahmet Mithat Efendi'ye onaylattıktan sonra kendini edebiyat dünyasına kabul ettirmesine kadar varmaktadır (Esen 2000: 119).

Sonuç

Fatma Aliye, bir yüksek Osmanlı bürokratının ve fikir adamının kızı olarak, Osmanlı toplum hayatının Doğu ile Batı arasında tercih zorlukları yaşadığı ve zorunlu bir Batılılaşma dönemine girdiği bir zamanda doğmuş ve Doğulu bir hayat tarzı içinde, fakat Batı değerlerinin gün geçtikçe hayatın içinde daha fazla yer tutmaya başladığı bir ortamda büyümüştür. İşte bu iki kültür atmosferi içinde baş gösteren arayışlar sebebiyle hem Arapça, Farsça hem de Fransızca öğrenmiş, din bilimlerinden felsefeye, edebiyattan tarihe, hatta biyoloji ve kimyaya kadar uzanan bir zenginlik içinde özel dersler alarak yetişmiştir.

Çok yönlü bir devlet ve kültür adamı, müşfik bir aile babası olan Ahmet Cevdet Paşa, çocuklarını ülkemizin ve toplum hayatımızın ihtiyaç duyduğu değer ve ölçülere göre yetiştirmeye çalışmıştır. Çok istemesine rağmen oğlu Ali Sedat, arzuladığı ölçüde bir kültür ve devlet adamı olamamış, ama eğitimleri konusunda oğlundan ayırmadığı kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye, Türk toplum hayatının öncü kadınları olmuştur.

Ayrıca Fatma Aliye, babasının fikirlerinin mirasçısı ve sözcüsü olma görevini de üstlenmiştir. Babasının da arzuladığı gibi sosyal hayatta öncü bir kadın olmayı başarmış, ancak muhafazakâr Osmanlı kadını kimliğinden de uzaklaşmamıştır. Beslendiği değer ve ölçüler babasından devraldığı tarih, hukuk, felsefe, dil ve edebiyat kültürüyle şekillenmiştir. Kimliğini ve kişiliğini oluşturan bu değerler sebebiyle hem düşünceleri hem de tavırları itibarıyla mağrurdur. Osmanlılık ve İslamlığa ait değerleri, aile bağlarını, çalışkan ve üretken olmayı, ahlaklı davranmayı her şeyin üstünde tutmuştur.

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye'nin şahsında kendi kadın kahramanını bulmuş ve ona bir baba şefkatiyle sahip çıkmıştır. Önemli bir devlet adamının kızı olan Fatma Aliye'nin hem yetişmesiyle hem de ailesinden getirdiği değerlerle gelecekteki örnek Türk kadını tipinin temsilcisi olacağını düşündüğü için hem biyografisini kaleme almış hem de çok tanınmış bir romancı olmasına rağmen 'bir kadın' imzasıyla edebiyat dünyasına adım atan Fatma Aliye ile ortak bir roman yazmıştır. Bunlarla da yetinmemiş, gazetesinde eserlerini tefrika etmiş, kendisine özel bir köşe ayırarak fikirlerini kamuoyuna aktarmasını sağlamıştır.

Çocukluk yaşlarında okuduğu eserleriyle tanıdığı Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye için sadece kendisine destek veren manevî bir baba olarak kalmamış, kullandığı dil ve öğretici üslubuyla, hatta fikirleriyle bir yol gösterici olmuştur.

Fatma Aliye, yaşadıkları ve yaptıklarıyla sadece örnek bir Osmanlı-Türk kadını değildir, belki de talihi ve akıbetiyle Osmanlı'nın bizzat kendisi olmuştur. Önce 19. yüzyılın şafağında doğuveren yeni değerleri anlamaya çalışmış, ardından kültürünü ve kimliğini aşağılayan ve yok sayan Avrupalıya karşı tasvip etmediği bazı sosyal değerleri bile savunmak zorunda kalmıştır. Batı değerlerine karşı hep başı dik ve mağrur olmaya çalışırken kızı Zübeyde İsmet'in din değiştirmesiyle alt üst olmuştur. Millî Mücadele'nin ardından kurulan Cumhuriyet onu, o da Cumhuriyeti kabullenememiştir. O hep susarak Cumhuriyet'ten kendini soyutlarken, Cumhuriyet de ölümünden 10 yıl önce onu toprağa gömerek onunla hiç ilgilenmediğini, hatta bütünüyle yok saydığını açıkça ortaya koymuştur.

Çünkü Fatma Aliye'nin ait olduğu kuşağın şahsında bütün birikimi ve sosyal değerleriyle bir dönem kapanırken yeni değer ölçüleriyle yeni bir kimlik inşa edilmiştir. Kimileri bu değişime ayak uydururken kimileri de Fatma Aliye gibi bu gelişmelerin dışında kalmayı tercih etmiştir.

Kaynaklar

Ahmet Mithat Efendi (1994). *Fatma Aliye Hanım yahud bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neş'eti* (Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu). hzl. Bedia Ermat. Sel yayıncılık, İstanbul.

Aşa, Emel (1993). *Fatma Aliye Hanım, hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aşa, Emel (1995). "Fatma Aliye Hanım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 12, İstanbul.

Bursalı Mehmet Tahir (2000). *Osmanlı Müellifleri I-II-III*. Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Canbaz, Firdevs (2005). *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Çeri, Bahriye (2000). "Hayal ve Hakikat Muharrirleri Bir Kadın ve Ahmet Mithat Efendi". *Tarih ve Toplum*. C.32, S.203, Kasım.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*, Eser kültür yay., İstanbul.
- Esen, Nüket (2000). "Bir Osmanlı Kadın Yazarının Doğuşu", *Journal of Turkish Studies*, vol. 24/1, Cambridge.
- Fatma Aliye (Bir kadın) – Ahmet Mithat Efendi (1309). *Hayal ve Hakikat*, İstanbul.
- Fatma Aliye (1326). *Muhâdarât*, Dersaadet, İstanbul.
- Fatma Aliye (1994). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, hzl. Metin Hasırcı, Pınar yay., İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf – Aydın, M. Akif (1993). "Cevdet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. VII*, İstanbul.
- Karabıyık Barbarosoğlu, Fatma (2007). *Fatma Aliye: Uzak Ülke*, Timaş yay., İstanbul.
- Kızıltan, Mübeccel (1993). *Fatma Aliye Hanım, Yaşamı – Sanatı – Yapıtları ve Nisvân-ı İslâm*, Mutlu yay., İstanbul.
- Kızıltan, Mübeccel-Gençtürk, Tülay (1993). *Fatma Aliye Hanım Evrakı Katalogu*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1986). "Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2004). *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan yayıncılık, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım yayınları, İstanbul.
- Ölmezoğlu, Ali (1988). "Cevdet Paşa", *İslam Ansiklopedisi C.III*, MEB yay., İstanbul.
- Özkan, Nevzat (2000). *Ahmet Cevdet Paşa – Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniye*, TDK yay., Ankara.
- Toros, Taha (1992). "Cevdet Paşa'nın Kızları", *Mazi Cenneti*, İletişim yay., İstanbul.
- Zihnioğlu, Yaprak (1999). "Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı'nın İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Semiye", *Tarih ve Toplum*, C.31, S.186, Haziran.